**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](https://doi.org/10.26181/2618-1282) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Олексій Вікторович Кокорев

Кандидат філософських наук,
викладач Коледжу зв'язку та інформатизації,
Одеська національна академія зв'язку
імені О.С. Попова,
Олександрівський проспект, 6, Одеса,
65045, Україна

Oleksii Viktorovych Kokoriev

PhD in Philosophy Science,
College of Telecommunication and Informatization,
ONAT named after A.S. Popov,
Oleksandrivskyi prospekt, 6, Odessa,
65045, Ukraine

E-mail: politlaw@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7391-2498>

УДК 371.011(474.5)

**СОЦІАЛЬНА ТРИВОЖНІСТЬ І ФОБІЇ НА ҐРУНТІ ІНТОЛЕРАНТНОСТІ:
КЕЙС ЛИТОВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ**

Received 24 April 2020; revised 01 June 2020; accepted 19 June 2020

DOI: 10.15421/342018

Анотація

Метою статті є вивчення комплексу проблем інтолерантності у соціально-політичному житті Литви та оцінка відповідності політики цієї держави Балтії взятим на себе зобов'язанням, як члена ЄС. Методологічною основою дослідження виступає аксіологічний та інституційний аналіз. За допомогою аксіологічного аналізу з'ясовано місце цінності толерантності в політико-правовій культурі населення Литви та відповідність характеристик цієї культури ціннісній парадигмі ЄС. На основі неоінституціоналізму вивчається протидія Литви широкому спектру проявів інтолерантності, а також дана оцінка відповідності національної політики з утвердження принципу толерантності стратегії ЄС. У статті розглянуто нормативно-правові особливості, характеристики політико-правової культури населення, які перешкоджають або ж сприяють інтолерантності в Литві. Проаналізовано інституційні реформи Литви, спрямовані на зміцнення цінності толерантності та запобігання деструктивним інтолерантним практикам. Теоретичне значення дослідження полягає в з'ясуванні основних загроз, зумовлених проблемами на ціннісному та інституційному рівні в «молодих» демократіях ЄС, які підривають стійкість ліберально-демократичних принципів, зокрема принципу толерантності. Дослідження значуще в частині оцінки відповідності Литви політиці ЄС зі зміцнення толерантності в різних сферах суспільно-політичного життя. Практична цінність дослідження полягає в можливостях подальшого порівняльного аналізу широкого комплексу проблем інтолерантності в Литві зі схожими проблемами та механізмами їх розв'язання в інших країнах пострадянського простору, зокрема й Україні. Дана стаття є першою в українській політичній науці спробою дослідження кейсу Литви на предмет проявів інтолерантності та оцінкою виконання Литвою вимог європейських інституцій щодо відповідності принципу толерантності. У статті окреслено основні прояви інтолерантності у формі різноманітних соціальних фобій (ксенофобія, ромофобія, ісламофобія, гомофобія, мігрантофобія), однак їх перелік нині є ширшим і кожна з них потребує подальшого поглибленого вивчення з прогнозом перспективи поглиблення або ж послаблення. Стаття має емпіричний характер.

Ключові слова: *Литва, толерантність, інтолерантність, соціальна тривожність, соціальні фобії.*

Social anxiety and phobia on the basis of intolerance: case of the Republic of Lithuania

Abstract

The purpose of the article is to study the complex of problems of intolerance in the social and political life of Lithuania and to assess the compliance of the policy of this Baltic State with its obligations as an EU member. The axiological and institutional analysis is the methodological basis of the study. The axiological analysis has revealed the place of values of tolerance in the political and legal culture of the Lithuanian population and the correspondence of the characteristics of this culture to the EU value paradigm. On the

basis of new institutionalism, Lithuania examines the wide range of intolerance manifestations, as well as assesses the conformity of national policies with the principle of tolerance of the EU strategy. The article deals with the legal and legal features, characteristics of the political and legal culture of the population, which impede or promote intolerance in Lithuania. Institutional reforms of Lithuania, aimed at strengthening the value of tolerance and preventing destructive intolerant practices, are analyzed. The theoretical relevance of the study is to find out the major threats posed by value and institutional problems in the EU's "young" democracies, which undermine the sustainability of liberal democratic principles, in particular the principle of tolerance. The study is significant in terms of assessing Lithuania's compliance with EU policies to strengthen tolerance in various spheres of socio-political life. The practical value of the study lies in the possibility of further comparative analysis of a wide range of intolerance problems in Lithuania with similar problems and mechanisms for solving them in other post-Soviet countries, including Ukraine. This article is the first in Ukrainian political science to attempt to examine the Lithuanian case for manifestations of intolerance and to evaluate the fulfilment by Lithuania of the requirements of the European institutions for compliance with the principle of tolerance. The article outlines the main manifestations of intolerance in the form of various social phobias (xenophobia, romophobia, Islamophobia, homophobia, migrant phobia), but their list is now wider and each of them needs further in-depth study or deepening prospects. The article is empirical.

Keywords: *Lithuania, tolerance, intolerance, social anxiety, social phobias.*

Социальная тревожность и фобии на почве интолерантности: кейс Литовской Республики

Аннотация

Целью статьи является изучение комплекса проблем интолерантности в социально-политической жизни Литвы и оценка соответствия политики этого государства Балтии взятым на себя обязательствам, как члена ЕС. Методологической основой исследования выступает аксиологический и институциональный анализ. С помощью аксиологического анализа изучено место ценности толерантности в политико-правовой культуре населения Литвы и соответствие характеристик этой культуры ценностной парадигме ЕС. На основе неoinституционализма изучается противодействие Литвы широкому спектру проявлений интолерантности, а также дана оценка соответствия национальной политики по утверждению принципа толерантности стратегии ЕС. В статье рассмотрены нормативно-правовые особенности, характеристики политико-правовой культуры населения, которые препятствуют или способствуют интолерантности в Литве. Проанализированы институциональные реформы Литвы, направленные на укрепление ценности толерантности и предотвращение деструктивных интолерантных практик. Теоретическое значение исследования заключается в выяснении основных угроз, обусловленных проблемами на ценностном и институциональном уровне в «молодых» демократиях ЕС, которые подрывают устойчивость либерально-демократических принципов, в частности принципа толерантности. Исследование значимо в части оценки соответствия Литвы политике ЕС по укреплению толерантности в различных сферах общественно-политической жизни. Практическая ценность исследования заключается в возможностях дальнейшего сравнительного анализа широкого комплекса проблем интолерантности в Литве с близкими проблемами и механизмами их решения в других странах постсоветского пространства, в том числе и Украины. Данная статья является первой в украинской политической науке попыткой исследования кейса Литвы на предмет проявлений интолерантности и оценки выполнения Литвой требований европейских институтов относительно соответствия принципу толерантности. В статье обозначены основные проявления интолерантности в форме различных социальных фобий (ксенофобия, ромофобия, исламофобия, гомофобия, мигрантофобия и др.), однако их перечень в настоящее время расширяется, и каждая из них требует дальнейшего углубленного изучения прогнозу перспективы усиления или ослабления. Статья имеет эмпирический характер.

Ключевые слова: *Литва, толерантность, интолерантность, социальная тревожность, социальные фобии.*

Постановка проблеми.

ЄС базується на цінностях поваги людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави, дотримання прав людини,

зокрема й різноманітних меншин. Ст. 2 Договору про Європейський Союз (1992) передбачає, що згадані цінності є спільними для держав-учасниць у рамках спільноти, яку ха-

рактизують плюралізм, недискримінація, терпимість, справедливість, рівність статей тощо.

Однак базові цінності ЄС поступово втрачають свою стійкість. У спільнотах держав-учасниць (найперше – останніх розширень ЄС) наростають нетерпимість, неорасизм, ксенофобія, мігрантофобія, ісламофобія, афроробія, ромофобія, мова ненависті і под. Ці процеси посилюються на тлі європейської міграційної кризи, яка триває від 2015 року. В умовах, коли Європа стає щораз різноманітніша, зростає й частка тих, хто зазнає різного типу інтолерантності. Висхідною є динаміка дискримінації за етнічною та міграційною ознаками, кольором шкіри, віросповіданням. Представники різноманітних меншин відчують високі ризики щодо свого добробуту, якості життя, поселенської сегрегації, безробіття, проявів фізичного та морального насильства тощо [Countering racism and xenophobia in the EU 2019]. Інтернет-простір став основною платформою для нетерпимості, поширюючи токсичну інформацію. В таких умовах відстоювання цінностей плюралізму, толерантності та недискримінації для європейських інституцій набуло висхідного значення.

Литва, як «молода» демократія ЄС, також увиразнює висхідні тенденції різноманітних проявів інтолерантності. Неорасисти, релігійні фундаменталісти, сексуальні шовіністи, ксенофоби, етноцентристи та ін. деструктивні актори відкрито відкидають принцип толерантності і тим самим підривають стійкість принципу толерантності в Литві.

Аналіз літератури за темою дослідження.

Попри доволі значну увагу наукової спільноти до ліберально-демократичного поступу Литви, відповідність цієї країни на інституційному та ціннісному рівні принципу толерантності не вивчалася вітчизняною політичною наукою. Джерельною базою для підготовки нашого дослідження виступили звіти інституцій ЄС, законодавчі акти Литовської Республіки, результати опитувань громадської думки щодо широкого кола питань, пов'язаних із усеможливими дискримінаціями, дослідження литовських політологів, аналітичні

розвідки, підготовлені акторами литовського громадянського суспільства.

Метою дослідження вивчення на прикладі кейсу Литви проявів інтолерантності на інституційному та ціннісному рівнях, механізмів протидії їм.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Реалізація принципу толерантності в Литві має давні традиції, що сягають часів Великого князівства Литовського. Упродовж сотень років Литва була місцем співіснування та взаємодії чисельних народів, культур і релігій. Це дало підставу британському історичному Н. Девісу назвати Литву «прихистком толерантності» [Davies 1997]. Погодимося, що в історії Литви є приклади толерантності та протидії інтолерантності. Водночас нині очевидні глибоко вкорінені забобони та новітні етнічні стереотипи, наявний страх перед імміграцією та новітніми викликами, які стимулюють деструктивні оцінки та дії, що інтолерантно посягають на гідність людини.

Проблема інтолерантності набула особливої гостроти після приєднання Литви до ЄС. З одного боку, міграційні потоки зросли після відкриття кордонів Литви з іншими країнами ЄС, а з іншого – на Литву покладено обов'язки реалізовувати політику ЄС в частині рівності, недискримінації, утвердження принципу толерантності тощо. Однак у Литві низка проблем в площині неорасизму та різноманітних фобій (ксенофобія, гомофобія, мігрантофобія, ісламофобія та ін.) не мають позитивної динаміки пом'якшення. Литва законодавчо закріпила принцип толерантності, однак чітко не визначає його зміст. Це ускладнює розслідування випадків інтолерантності та притягнення винних до відповідальності.

Звернімося до результатів вивчення громадської думки з питань толерантності. Напередодні прийняття Литви до ЄС опитування зафіксували доволі високу нетерпимість литовців до євреїв (20,4 % респондентів вказали на негативне ставлення до них) і ромів (42,7 % опитаних) [Lietuvos tolerancijos profiliai 2003].

Опитування, проведене на замовлення Міністерства соціального захисту та праці Литовської Республіки, показало: приблизно

80 % населення країни характеризує себе як толерантне. Однак відповіді на контрольні питання ставлять такий високий відсоток під сумнів. Зокрема, значна частина тих, хто ідентифікував себе як «толерантний», вказали, що не можуть працювати разом з «Іншими»; вони погодилися, що є толерантними щодо певних питань тільки доти, доки це не стосується їх особисто [Kas yra tolerancija? 2015]. Такі відповіді засвідчують приховану нетерпимість у взаєминах з людьми, відмінними за етнічними, расовими, сексуальними та іншими ідентифікаціями.

В громадській думці Литви увиразнена доволі висока інтолерантність до ромів, сексуальних меншин, мігрантів, біженців. При цьому рівень толерантності литовців до людей інших рас і національностей значно вищий, аніж до представників інших релігій (нехристиянських); це може свідчити про сильний релігійний консерватизм литовців, який може стати причиною зростання найперше ісламофобії.

Частину проблем в площині толерантності знімає той факт, що Литва обрала інший, ніж Латвія та Естонія, підхід до надання громадянства¹. Відтак у Литві відсутня в структурі населення група негромадян [Venkov 2018]. Вимоги до громадянства в Литві були найбільш ліберальні з-поміж тих, що впроваджувалися в державах Балтії після проголошення незалежності. Це, зазвичай, пояснюється відносно низьким рівнем імміграції в Литву з інших частин СРСР, унаслідок чого населення було етнічно однорідніше [Budryte 2005: 150].

14,7 % населення Литви належать до національних меншин: поляки (6,6 %), росіяни (5,8 %), білоруси (1,2 %) і т. д. Нині немає підстав говорити про виражену нетерпимість у

відносинах між представниками різних національностей цієї країни, однак прояви етнічної інтолерантності періодично фіксуються [Janušauskienė 2013: 428].

Найбільшою в Литві є польська меншина (понад 200 тис. осіб). Питання її права стає причиною напруги у взаєминах Литви та Польщі. Польща неодноразово заявляла про порушення прав своїх земляків на території Литви². Основними проблемами польська сторона називає: 1) необхідність запровадження подвійних назв населених пунктів і вулиць/площ у районах, де поляки становлять третину та більше населення; 2) легалізацію написання прізвищ литовських поляків відповідно до польської традиції.

Запровадження у 2012 році єдиної навчальної програми з литовської мови та державного іспиту створило певні проблеми для учнів шкіл, де навчання ведеться мовами меншин, зокрема польською³. Відтоді актуалізувався дискурс, що реформа освіти в Литві дискримінує учнів шкіл з навчанням мовами меншин. Водночас відзначимо, що в Литві налічуються сотні шкіл з польською мовою викладання, функціонує філія Білостоцького університету з польської мовою викладання, збережене вивчення польської філології та підготовка учителів польської мови.

У 2019 році Рада Європи вкотре звернулася до влади Литви ухвалити всеосяжну правову базу для запобігання дискримінації учнів з-поміж національних меншин. Європейські інституції звернули увагу на необхідність Литви узгодити з рамковою конвенцією національне законодавство про використання мов меншин у відносинах з адміністративними органами, комерційних вивісках і топографічних вказівках, написанні прізвищ та імен в

¹ Після розпаду СРСР влада Литви надала громадянство усім, хто був народжений на її території, або ж там були народжені батьки, бабусі та дідусі претендента на громадянство новоутвореної держави. Особи, які постійно проживали в Литві, однак не відповідали названим критеріям, отримали громадянство, склавши присягу лояльності; знання державної мови на той момент не вимагалось. Надалі Литва використовує механізм натуралізації зі складанням іспиту на знання державної мови.

² Прикладом може слугувати відмова екс-президента Польщі Л. Валенси на знак протесту проти становища литовських поляків прийняти одну з найпочесніших нагород Литви – Великий хрест ордена Вітаутаса Великого. Польща найперше критикує положення нового литовського закону про освіту, за яким у школах національних меншин посилюється вивчення литовської мови. Проблема інтолерантності щодо польської меншини у Литві найперше загострюють польські радикальні політичні сили.

³ У 2018 році було змінено законодавство про освіту: до 7 класу не менше 50 % навчальних дисциплін викладаються литовською мовою, у 7-9 класах – 80 %, 10-12 класах – 100 % дисциплін.

офіційних документах.

Литовська єврейська громада неодноразово звертала увагу на зростання антисемітизму в країні. Підставою для такого висновку стали публічні акції радикальних політичних сил. Наприклад, у 2015 році Литовський націоналістичний союз молоді організував ходу в Каунасі, під час якої учасники були помічені в одязі зі символом свастики. При цьому сама хода проходила біля історичного місця Каунаської розправи 1941 року, в ході якої вбито кілька тисяч євреїв. Загалом проблему для демократичного іміджу Литви становлять акції, в яких простежується деяка прихильність до неонацизму. Вони традиційно проходять у великих містах Литви (Вільнюс, Каунас) щонайменше двічі на рік – 16 лютого (16.02.1918 р. Литва здобула незалежність від Російської імперії) та 11 березня (День відновлення незалежності). До згаданих заходів у середньому долучається по 300-500 учасників.

Вкорінений побутовий антисемітизм, найперше, зберігається й у литовському фольклорі. Литовські єврейські кладовища та пам'ятні місця Голокосту зазнають актів вандалізму. Антисемітські нариси періодично з'являються в національних газетах. Хоча негативні стереотипи щодо євреїв є доволі архаїчними у литовському суспільстві, вони періодично в тій чи іншій формі озвучуються.

Сплеск антисемітизму в Литві, погрози неонацистів єврейській громаді призвели до закриття (короткочасного) у серпні 2019 року єдиної в Вільнюсі синагоги та штаб-квартира Єврейської громади Литви. До цього призвели деструктивні дії окремих політичних сил. Зокрема, правоцентристська консервативна політична партія «Союз вітчизни – Християнські демократи Литви» активно виступає за визнання національними героями осіб, яких звинувачують в антисемітизмі, причетності до Голокосту. Частина литовського суспільства сприймає такі історичні постаті як національних героїв, а інша – як нацистських військових злочинців і колабораціоністів. Мова, найперше, про Й. Норейку (на його честь була встановлена, однак згодом демонтована меморіальна дошка на будівлі Бібліотеки Академії наук ім. Врублевських) та К. Шкірпу (на

його честь ще у 1998 році була названа алея у Вільнюсі; згодом перейменована на алею Триколора). Такі події викликали активні дебати в суспільстві та литовському Сеймі [Higgins 2018].

Перші євреї оселилися на території Литви ще у XII столітті [Levin 2000], однак і нині 700-літня історія литовських євреїв досі не належно інтегрована в національну систему освіти [Kukliansky 2018: 4]. Литовська система освіти довготривало належно не приділяла уваги питанню історії євреїв Литви [Beresniova 2017: 54], однак зауважимо, що у підручниках з історії Литви останніх років цьому питанню, а особливо Голокосту, вже приділяється значно більше уваги. Загалом довготривало тема Голокосту в Литві обговорювався виключно в вузьких академічних колах, а широкий громадськості ця тема доносилася обмежено.

Антисемітизм неодноразово проявлявся у литовських медіа; такі кейси ставали предметом розгляду литовської Комісії з журналістської етики. Практично усі справи про антисемітизм стосувалися однієї й тієї ж медіагрупи «Respublikos leidinių grupė», однак по жодній справі Комісія не підтвердила факти розпалювання антисемітизму. Для Литви важливим завданням є необхідність виявлення та боротьби з новими проявами антисемітизму та антисіонізму в кіберпросторі, особливо в соціальних медіа.

У Литві відсутня єдина централізована установа, яка б реагувала на випадки антисемітизму. Судові та правоохоронні органи Литви часто не ідентифікують певне протиправне діяння як прояв антисемітизму, тобто не відносять його до групи злочинів, скоєних на ґрунті ненависті. Аналогічна ситуація є й у випадку з ромофобією, про яку ми ведемо мову нижче.

Власне ромофобія, як гостра форма соціальної антипатії (вияви неприйняття, страху, агресії, засудження) щодо представників ромської народності, є чутливою проблемою Литви в частині інтолерантності. У Литві проживає близько 3 тисяч ромів (бл. 0,1 % населення). Литовські роми розселені країною; єдиним місцем їх компактного проживання є село Кіртімай (Kirtimai) поблизу Вільнюса, де

проживає понад 500 ромів [Poviliunas 2011: 4]. Цей населений пункт є концентрованим вираженням бідності та соціальної ізоляції, характерних литовським ромам. Тут найперше проживають збіднілі, безпритульні та колись ув'язнені роми.

Литовські роми стикаються зі значними житловими проблемами. Європейські інституції неодноразово звертали увагу на потребу надання соціального житла уразливим членам ромської громади, подолання забобонів щодо них серед орендодавців житла [ECRI Conclusions 2019: 5]. З ініціативи мерії Вільнюса реалізовувалася «Програма соціальної інтеграції громади ромів у Вільнюсі (Кіртімай) на 2016–2019 роки». Примітно, що проєкт, кошторисом 700 тис. євро, активно обговорювався в литовських медіа, але не з представниками ромської меншини Литви. Проєкт став прикладом псевдоінтеграції ромів без залучення самих ромів [Kiurė 2017]. Фактично згадана програма була спрямована, найперше, на надання ромам соціального житла, однак така пріоритетність у реалізації права на житло викликала невдоволення в решті населення, а відтак – тільки загострила мову ненависті щодо ромів. Критерії отримання житла чи компенсацій для більшості ромів залишилися незрозумілими. Ті, хто отримав соціальне житло, не уповні розуміє необхідності своєчасної оплати житлово-комунальних послуг, а відтак може накопичити борги та втратити муніципальне житло, однак не матиме змоги повернутися у селище Кіртімай (земля, де знаходилися їх оселі, вже використана під комерційну забудову). Зауважимо, що за роки незалежності Литва реалізувала кілька програм інтеграції ромів, однак у житті останніх фактично не відбулося позитивних змін. Навпаки, можна констатувати висхідну ромофобію в литовській спільноті.

Однією з найбільших проблем литовських ромів залишається можливість повноцінно вийти на ринок праці. Навіть виробництва, які відчують дефіцит некваліфікованих та низькооплачуваних кадрів, скептично оціню-

ють можливість найму литовських ромів з огляду на наявні стереотипи, а також низький рівень освіти.

Литва зайняла доволі відсторонену позицію, коли ЄС опинився у 2015 році перед викликом міграційної кризи. Відповідно до квоти ЄС, Литва повинна була прийняти 1 105 біженців (згодом квота була зменшена до 1 077 осіб), розміщених первинно в Італії та Греції. На початок 2020 року переселено лише 490 осіб⁴, при чому багато з них опісля виїхали з Литви.

Відзначимо, що у литовців наявний доволі стійкий стереотип, що прохачі притулку є передусім економічними мігрантами, які посилять проблему безробіття. Понад 2/3 литовців вважають, що біженці становлять загрозу (зростає злочинність, загостряться соціальні проблеми тощо). Клайпеду вважають найбільш схильним до проявів інтолерантності містом Литви; відтак лише це місто не стало останніми роками учасником урядової програми прийняття біженців.

Упередженість щодо біженців в Литві наростає, хоча абсолютна більшість населення не спілкувалися з людьми з країн Близького Сходу та Африки, охоплених війнами та громадянськими конфліктами. Видається, що для литовців характерне відчуття страху перед невідомим, а люди інших національностей для багатьох власне й виступають цим «страшним невідомим». Негативні стереотипи щодо біженців зберігають і чимало литовських роботодавців. Проблему поглиблює те, що литовські медіа приділяють недостатньо уваги конкретним кейсам біженців – наскільки успішно вони інтегруються у литовську спільноту, чи легко знаходять порозуміння на робочому місці та поза ним тощо.

На кінець 2019 року в Литві проживало понад 58 тис. осіб з країн поза меж ЄС. Результати соціологічних досліджень показують, що значна частина литовців не хотіла б, щоб їх сусід або ж колега по роботі був іноземцем, але лише деякі з них особисто знайомі з «Іншими» або ж взаємодіяли з ними.

⁴ Литва озвучила намір продовжувати долучатися (до 2022 р.) до програм переселення для іноземців, які потребують притулку.

Уважаємо, що саме через брак знань та особистого досвіду виникає страх перед людьми з інших країн, які проживають у Литві. Виправити цю ситуацію спрямовані різноманітні проєкти, на зразок «Литовська ідентичність – мозаїка націй» (реалізовувався у 2014–2020 роках)⁵. Понад 300 іноземців з 38 різних країн на початок 2020 року відвідали литовські школи та громади. Акцент проєкту робиться на тому, що промо-роликів, відео, постерів на тему толерантності є недостатньо, а інтолерантність необхідно долати за допомогою зустрічей, дискусій. За час реалізації згаданого проєкту організовано тематичні дискусії в усіх шістдесяти литовських муніципалітетах за участю представників азійських та африканських держав. Такі зустрічі були спрямовані на подолання деструктивних стереотипів і безпідставних фобій.

Іноземні громадяни, які проживають у Литві, в дискусіях та опитуваннях громадської думки звертають увагу, що вони не можуть одягатися та поводитися так, як на батьківщині. Дехто відчував безпідставне ототожнення себе з потенційною загрозою. Темношкірі студенти (особливо дівчата) через невелику кількість іноземців в Литві відчувають щодо себе забагато негативно забарвленої уваги. Незалежно від того, з якої країни в Литві не навчалися б студенти-іноземці, усі вони солідарні в тому, то литовці не надто толерантні та порівняно закриті, а на ліквідацію бар'єрів з литовцями іноземцям потрібно докладати порівняно значні зусилля.

Відзначимо, що литовська влада має проблеми зі забезпеченням безпеки тих, кому надала політичний притулок. Наприклад, таджицький активіст І. Якубов, починаючи від отримання притулку у 2015 році, отримав десятки погроз, зазнав нападів та тілесних ушкоджень [Lobanov 2020]. Ці форми тиску були політично мотивовані.

Неорасизм, зокрема й у Литві, нині набув значно ширшого вираження, ніж дискриміна-

ція за кольором шкіри. Він охоплює етнічну приналежність, віросповідання тощо. Неорасизм увиразнюється багатогранно: в мові ненависті (гейтспічі), етнізації трудових ресурсів тощо. Він просувається як через акції радикальних організацій, так і на інституційному рівні, коли діяльність посадовців дискримінує певні соціальні групи в освіті, охороні здоров'я, зайнятості тощо.

У Литві жертвами мови ненависті, найперше, стають біженці, національні меншини та іноземні громадяни [Responding to racism in Lithuania 2019]. Зневажливі та необґрунтовані узагальнення періодично озвучуються щодо них ультранаціоналістичними, клерикальними та іншими радикальними політичними акторами. Попри те, що крайні праві партії в Литві не мають великої кількості прихильників, однак вони активно популяризують мову ненависті та різноманітні нерівності. Прикладом може слугувати парламентська партія «Порядок і справедливість» як виразник національного консерватизму, литовського націоналізму, правого популізму.

Литовські медіа в висвітленні певних питань часто керуються деструктивними стереотипами. Особливе занепокоєння викликають процеси формування медіа (особливо новими медіа) негативних образів певних національних, етнічних чи релігійних меншин та біженців. Нині мова ненависті розпалюється найперше в кіберпросторі, наприклад, в межах Facebook-груп, форумів (на це припадає 90 % випадків мови ненависті [Bitiukova 2011: 7]). Коментатори, онлайн-тролі вдаються до образ, зневажливих висловлювань, зокрема й в частині етнічного походження учасників обговорення. Під час заходів (на взірць щорічних маршів 16 лютого та 11 березня) зафіксовано озвучення образливих щодо певних груп гасел⁶ і пісень⁷.

Щороку в Литві правоохоронні органи фіксують злочини, які кваліфіковані як такі, що скоєні на ґрунті ненависті: 2015 рік – 24,

⁵ Сторінка проєкту «Lietuvos identitetas – tautų mozaika» в Facebook ілюструє його спрямованість. Див.: <https://www.facebook.com/BukimPazistami/>

⁶ Наприклад, «Lithuania for Lithuanians», «Juden-raus» та ін.

⁷ Наприклад, «Ant kalno mūrai...» («Castle on the hill...»), «Lipo žydas kopėčiom...» («Te Jew climbed the ladder...»), «Viens du trys su pusė, graži Lietuva be rusų...» («One two three and a half, Lithuania is nice without Russians...») та ін.

2016 – 20, 2017 – 9, 2018 – 7. Однак в середньому лише 5-6 осіб на рік були притягнені до кримінальної відповідальності за цими справами⁸. Наразі ті зусилля, які докладає Литва для розв'язання проблеми неорасистської, гомо-/трансфобної та ін. мови ненависті, не є комплексним стратегічним баченням розв'язання проблеми, а відтак – недостатньо ефективні.

З-поміж пострадянських країн Балтії саме Литва найбільш консервативна щодо ЛГБТ-спільноти, за що неодноразово була різко критикована інституціями ЄС. Тут відчутний сильний вплив католицької церкви, яка рішуче відкидає одностатеві відносини, зміну статі тощо. Невеликі спільноти представників сексуальних меншин є лише у найбільших містах (Вільнюс, Каунас, Клайпеда). Кримінальне переслідування за одностатеві відносини в Литві скасували найпізніше з-поміж країн Балтії (1993 р.). Членство цієї країни в ЄС зобов'язало її прийняти (2005 р.) законодавство, яке формально забороняє різні види дискримінації, зокрема й сексуальну.

У Литві (як і в Латвії) відсутнє юридичне визнання одностатевих пар – ні шлюбів, ні цивільного одностатевого партнерства (як в Естонії) немає. Численні опитування громадської думки незмінно виявляють невисоку підтримку ідеї легалізації одностатевих шлюбів, а протиставлення гетеросексуальних і гомосексуальних пар міцно укорінене в доволі консервативній культурі литовського суспільства. Опитування Євробарометра [Special Eurobarometer 437 2015] зафіксувало підтримку одностатевих шлюбів литовців на рівні 24 % опитаних (нижчий показник в межах ЄС зафіксований тільки в Латвії, Румунії та Болгарії).

У 2010 році в Литві вступив в дію закон «Про захист неповнолітніх від впливу шкідливої публічної інформації». За цим нормативно-правовим актом, шкідливою для неповнолітніх є інформація, яка пропагує альтернативи класичному союзу чоловіка та жінки. Перша редакція цього закону (2009 р.) санкціонувала пропаганду гомосексуальних, бісек-

суальних та полігамних відносин. Внутрішньодержавні дебати та міжнародна критика зумовили скасування такої заборонної норми, проте нова редакція закону все ж містить формулювання «презирство до сімейних цінностей», зміст якого чітко не визначений. Також у Литві ініціювалися зміни до кримінального та адміністративного кодексів, які б унеможливили публічне обговорення питань гомосексуальності. Така законодавчі новації наразі не підтримані парламентом, однак у випадку повернення до їх обговорення та прийняття, права ЛГБТ-спільноти Литви будуть істотно обмежені.

У Литві зафіксовані випадки прямого чи опосередкованого перешкоджання проведенню соціальних чи культурних заходів ЛГБТ-організацій у власних чи орендованих приміщеннях. Відмова в оренді або ж доступі до локацій проведення заходів пов'язані саме з їх організацією сексуальними меншинами. Існує й низка інших обмежень, зокрема у Литві унеможливлене спільне усиновлення або ж усиновлення другим з одностатевої пари.

У 2007 та 2008 році з причини «неможливості забезпечити безпеку» ЛГБТ-спільноті було відмовлено у праві проведення публічних акцій. Відтак країни Балтії об'єдналися в Baltic Pride й литовська ЛГБТ-спільнота була представлена в Ризі та Таллінні. У цей час низка політиків робили спробу розпалити настрої гомофобії, однак очільниця держави Д. Грибаускайте з ліберально-демократичних позицій зуміла рішуче протидіяти цьому. Саме завдяки позиції глави держави Вільнюс у 2010 році прийняв Baltic Pride, хоча в його ході й було чимало інцидентів. Результати проведеного напередодні литовською компанією Spinter Research опитування громадської думки засвідчують вкрай негативне ставлення населення до проведення Балтійського прайду – лише 16 % опитаних підтримали його. Також кожні 8 з 10 опитаних висловилися, що одностатеві відносини є проявами хвороби, збочення тощо; найперше, таку позицію уразили особи середнього та старшого віку, з нижчим рівнем освіти та з невеликих насе-

⁸ Див.: <https://hatecrime.osce.org/lithuania>

них пунктів [Daugiau 2009]. Однак таке негативне сприйняття ЛГБТ-спільноти в Литві не зупинило проведення Baltic Pride і з кожним наступним заходом кількість учасників зростала: 2013 рік – близько 500 осіб, 2016 – понад 3 тис., 2019 – понад 10 тис.

Хоч на вимогу європейських інституцій для працівників правоохоронних та судових органів у Литві ще у 2012–2014 роках було проведено навчання з питань расистського та гомо- та трансфобного насильства, однак досягнутий прогрес у цьому не є достатнім. Навчальні проєкти недостатньо змінили реагування держави на випадки мови ненависті та протиправні дії, скоєні на ґрунті ненависті.

Висновки.

Хоча національне законодавство та міжнародно-правові інструменти й стоять на сторожі прав людини в Литві, спрямовані на запобігання інтолерантності, однак у цій країні увиразнені значні проблеми в частині утвердження принципу толерантності. Зокрема, недостатньо ефективно застосовуються правові механізми захисту прав та свобод людини і громадянина; в окремих питаннях компетентність правоохоронних і судових органів недостатня, найперше – у частині реагування на протиправні дії, скоєні на ґрунті ненависті, зі застосуванням мови ненависті тощо; литовське суспільство займає доволі пасивну позицію щодо неприпустимості інтолерантних практик; характер культури литовців є доволі консервативним, а ліберально-демократичні цінності не можна уважати стійкими. У литовців ще сильно увиразнені страхи, деструк-

тивні стереотипи та невинуватені фобії щодо представників тих меншин, з якими вони особисто не взаємодіяли.

Найбільш вираженими проявами інтолерантності в Литві вважаємо: а) гомофобію (деякий час Литва навіть уважалася найбільш інтолерантною до ЛГБТ-спільноти країною ЄС); б) ксенофобію (значний відсоток литовців все ще не бажають сусідити та співпрацювати поляками, євреями, росіянами та ін.); в) мігрантофобію (в основі упереджень щодо мігрантів, біженців найперше є страх за свою безпеку, робочі місця); г) ромофобію (литовські роми залишаються етнічною групою, до якої є найвища нетерпимість, а ступінь їх соціальної ізоляції є дуже високий). В такій ситуації державні інститути Литви наразі не продемонстрували стійкості в подоланні інтолерантності, сприяння інтеграції соціально виключених груп.

В частині утвердження в Литві принципу толерантності, відмінність цієї країни від двох інших пострадянських країн Балтії (Естонії та Латвії) простежується, найперше, у: а) кардинально іншому підході до надання громадянства у перші роки незалежності, що запобігло появі в структурі населення т. зв. негромадян; б) значно вищому рівні гомофобії. Загалом прояви інтолерантності в Литві схожі з іншими країнами Балтії та їх розв'язок в усіх країнах регіону вбачаємо в нагальності змін в суспільстві на аксіологічному рівні, ліберальній демократизації культури населення за одночасного прогресу держави на інституційному рівні відповідно до політики ЄС.

Бібліографічні посилання / References

- Beresniova, C. (2017). *Holocaust Education in Lithuania: Community, Conflict, and the Making of Civil Society*. Lanham: Lexington books.
- Bitiukova, N. (2011). *Hate Speech in Lithuania*. Vilnius: Human Rights Monitoring Institute.
- Budryte, D. (2005). *Taming nationalism? Political community building in the post-Soviet Baltic States*. Ashgate Publishing, Ltd.
- Countering racism and xenophobia in the EU: fostering a society where pluralism, tolerance and non-discrimination prevail. Commission staff working document* (2019). Brussels: European Commission.
- Daugiau nei pusė šalies gyventojų nepritaria gėjų eitynėms Vilniuje (2009). Retrieved from https://spinter.lt/site/lt/vidinis_noslide/menutop/9/home/publish/OTA7OTs7MA
- Davies, N. (1997). *Europe: A History*. Pimlico.
- ECRI Conclusions on the Implementation of the Recommendations in respect of Lithuania subject to Interim Follow-Up (2019). Strasbourg: ECRI Secretariat Directorate General II – Democracy Council of Europe.

- Higgins, A. (10 Sept 2018). Nazi Collaborator or National Hero? A Test for Lithuania. *The New York Times*.
- Janušauskienė, D. (2013). Tolerancijos apraiškos Lietuvoje: vertybinės nuostatos tautinių mažumų atžvilgiu. *Socialinių mokslų studijos*, 5 (2), 421-432.
- Kas yra tolerancija?* (2015). Retrieved from <http://www.tja.lt/index.php/lt/apie-tja/kas-yra-tolerancija>
- Kiurė, V. F. (2017). A “Vilnius Model” for Roma Integration? *Defending History*, Vol. XI, No 3875. Retrieved from <http://defendinghistory.com/a-lithuanian-model-for-roma-integration/89892>
- Kukliansky, F. (2018). Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafobija Lietuvoje, 2018 m. Retrieved from <https://www.lzb.lt/wp-content/uploads/2018/03/Rekomendacijos-2018.pdf>
- Levin, D. (2000). *Trumpa žydų istorija Lietuvoje*. Vilnius: Izraelio ambasada, Tarptautinis žydų civilizacijos centras.
- Lietuvos tolerancijos profiliai: sociologinis tyrimas* (2003). Retrieved from <https://www.slideserve.com/peers/lietuvos-tolerancijos-profiliai-sociologinis-tyrimas>
- Lobanov, V. (2020). *Exiled Tajik Activist Brutally Attacked in Lithuania*. Retrieved from <https://www.hrw.org/news/2020/03/20/exiled-tajik-activist-brutally-attacked-lithuania>
- Poviliunas, A. (2011). *Lithuania. Promoting Social Inclusion of Roma*. European Commission.
- Responding to racism in Lithuania* (2019). Vilnius: ENAR – Lithuania.
- Special Eurobarometer 437. Discrimination in the EU in 2015. Report* (2015). Retrieved from file:///D:/Media/Downloads/ebs_437_en%20(1).pdf
- Venkov, J. (2018). *Not just a simple twist of fate: statelessness in Lithuania and Latvia*. Retrieved from <https://www.statelessness.eu/blog/not-just-simple-twist-fate-statelessness-lithuania-and-latvia>